

ВІСТНИК

(Nachrichtenblatt
des Bundes
zur Befreiung der Ukraina)

Союза визволення України

Виходить що тижня в неділю.

Річна передплата виносить 15 К., 15 Мар., 3 Дол., 6 рублів,
піврічна 8 К., 3 рублі, квартальна 4 К. 50 сот., 1.75 руб.

Ціна сього числа 40 сот., 15 коп.

Менших рукописей і віршів не звертаєть ся; з приводу того не входить ся в ніяку переписку.

Редагує Комітет.

Видає і відповідає за редакцію: Волод. Біберович.

Адреса редакції: Wien VIII., Josefstädterstraße 79, II, Tür 19.

Адміністрація: Tür 6. Телефон: 13430. Чек. конто: ч. 107.090.

III. рік. Ч. 45.

Відень, 2 липня 1916.

Ч. 105.

Остання нагода.

„Дуже часто повторюють питання, які причини сього величезного жертвування російських підданих. Причиною того є не тільки умови з західними державами, є не тільки нагромаджені зобов'язання наслідком фінансової залежності царської держави. Передовсім промовляють власні політичні наміри за рішенням Росії ще раз поспробувати бою за велику ціль. Уже давно знаємо російські пляни щодо Галичини. Як довго панувала вона там воєнним кулаком, не дуже ховала вона свої претенсії. Поклик великого князя Миколая Миколаєвича говорив до Українців,* що східну Галичину на основі „заповіту святого Володимира прилучаєть ся до єдиної неподільної великої Росії.“ Російські міністри дали до зрозуміння, що мають повстати дві нові губернії, а саме львівська й перемиська. Російський експансивний напір сходить ся на галицькім ґрунті з національною амбіцією, а з обох впливає може остання й найбільша офензива на сім бойовім просторі. Росія хоче тяжко загрозити Угорщині, що втиснула ся поміж два славянські народи. Сі мотиви пігнали великого князя проти лісєстих Карпат, де мав такі великі страти в людях, а ті самі мотиви спонукують війська Брусілова наново згноїти кровю землю Волині, східної Галичини й Буковини.“

Так зясовує політичні мотиви теперішньої російської офензиви у „Берлінськїм Деннику“ майор Е. Морат, один із найвизначніших мілітарних критиків не тільки в центральних державах, але в Європі загалом. Ми привели його слова не тому, неначе вони були для нас якоюсь новинкою, а тому, що сї слова постороннього об'єктивного критика тільки потверджують думку, яку так часто висловлювали ми в нашій часописи.

Цікава також згадка в Мората, що грозить Угорщині з боку Росії, тим більше, що Мадяри саме найбільше по Поляках побивають ся за тим, аби мати сусідкою Польщу з західними українськими землями. Здаєть ся, сї заходи провідників мадярської політики впливають з малого знання польсько-російських, а з повного незнання польсько-українських відносин. Для нас нема ніякого сумніву, що коли

* Се мильно. Ніякого поклику до українського народу не видав Микола Миколаєвич, тільки до польського народу. Здаєть ся, тут мав на думці майор Морат слова царя, проголошені з балкону львівського намісництва, що з прилученням Галичини „хай живе одна велика неподільна Росія.“ Гед.

Мадяри хочуть забезпечити ся перед російською грозою, на північнім сході сусідувати може з ними тільки Австрія або якась инша добре упорядкована держава, в ніякім разі Росія або Польща, котра стала-б тільки тереном московських інтриг, тим небезпечніших, що випадки з теперішньої війни без сумніву значно загострять польсько-українську ненависть і піднесуть її до небувалих границь.

Може останню нагоду мають тепер центральні держави увільнити ся від російської змори. Багато добрих нагод промарновано вже безповоротно. Поминувши кримську й турецьку війну, знамениту нагоду давала Росія центральним державам у часі російсько-японської війни забезпечити себе на Сході. Та вони не скористали з неї, а в 1908 р. Австрія також іще в пору не тільки не розбила Росії, але й ще дивила ся через пальці на те, як у Галичині краве польське правительство підпирало всіма силами розвиток москвофільства серед українського й польського народу. Нічого не помагали й перестороги парламентарних представників наших галицьких і буковинських братів у віденській Державній Раді.

І зокрема Австрії тяжкі лекції завдавала Росія. Сподіваємо ся, що остання російська офензива буде останньою болючою лекцією та що вона спонукає центральні держави створити такий будучий лад, що твором гумористичної літератури стане нова гроза російської війни за 10 до 20 літ, про котру, як приносять саме часописи, ось що написав у „Русек-ім Слов-і“ генерал піхоти Скугаревський: „Не можна докладно передбачити, як скінчить ся теперішня війна. Зате дуже легко виробити собі образ будучої війни, яка наступить по теперішній. Ся війна вибухне тим швидше, чим менший буде успіх почвірного порозуміння в теперішній війні. Коли не побідить ся зовсім Німеччини, нова війна неминуча в 10 до 20 літах. Аж до того часу будуть усї держави ще більше зброїти ся.

„Ся будуча війна буде така грізна, як ніколи перед тим, супроти неї буде теперішня війна лише дитячою забавкою. Яку армію зможе тоді виставити Росія? По числам „Статистичного Річника за 1914“ є 17.8% усіх мешканців Росії між 20 і 45 роком мушцинами. Досвід теперішньої війни показав, що покликуєть ся до служби молодших людей — 17-19 літні творять 3% — і старших, 46 до 50 літних,

які дають 4%. Отже при повнім напруженні своїх сил може покликати держава 25% цілоти свого населення. Коли відтягнути п'яту частку як хорих і нездатних, приходиться до вислідку, що в будучій війні виноситимуть оружні сили Росії 20% населення. За десять літ матиме Росія більше ніж 200 мільонів, а Німеччина не матиме ще й 100 мільонів населення. Отже в Росії стоятиме понад 40, у Німеччині ще не цілих 20 мільонів під оружєм.

„Для 40-мільйонної армії потрібно найменше 300.000 офіцерів. Сотворити корпус так багатьох вишколених офіцерів не можливо. Отже треба ввести офіцерський обов'язок: усі молоді люде, котрі мають хочби неповну середню освіту, зобов'язані служити як офіцери. Тільки особисто непридатних треба виключити. В усіх наукових закладах треба позаводити мілітарно-наукові приготівні предмети. Для служби в краю (фабриках, шевських, кравецьких майстернях і т. д.) треба завести для дівчат і бездітних удовиць жіночий службовий рік. З 40-мільйонної армії припадає 25 до 30 мільонів на піхоту, 1 до 2 мільонів на кінноту, 5 мільонів на артилерію, 1 мільон на піонірів і технічні спеціальні війська, а п'ять мільонів на етапові війська. Армія мусить розпоряджати 100.000 гарматами, мільйоном машинових крісів, 10.000 автомобілів. Артилерійної муніції мусить бути гото-

вої вже в часі вибуху війни бодай на 50 мільонів, а інфантерійної муніції на 5 мільярдів вистрілів. У часі мира мусить удержувати Росія військо $2\frac{1}{2}$ до 3 мільонів, що в бюджеті означає річно кругло один мільярд. Приготування будучої війни вимагає такого величезного напруження економічних і фінансових сил країни, що для сього не вистарчить саме міністерство війни, але треба як найвищу владу запасної економії утворити міністерство воєнного поготівля“.

Й се не „страхи на Ляхи“, як хтось пробурмотів би собі під носом. Росія криє в собі безмірність багатств і незужитих сил. І коли центральні держави не використають теперішньої останньої нагоди виперти Московщину там, де її місце, — за Волгу, до Азії, певно не будуть у силі довершити сього пізнійше. В першій разі розв'яжуть українське питання центральні держави, в другій Росія. В першій разі українській державі припала-б передовсім невдячна роля бути оборонним муром перед навалою Азійців на західну Європу, не виключаючи грабіжної Польщі, й на Балкан, у другій разі, як буде спинений культурно-політичний розвиток українського народу, буде також по державній самостійності балканських народів, тим більше польського, що вигризає нас з споконвічної української землі.

Український університет у Львові яко культурне й мирове забороло на Сході.

Під таким заголовком приносить 6 сшиток мюнхенських „Hochschulnachrichten“ (Новинки з вищих шкіл) статтю проф. д-ра Павла Сальвісберга, з якою як з голосом чужинця про одно з питань всеукраїнського значіння познайомлюємо наших читачів.

Молодому угорському дебрецинському університетови недавно що заявлено найвищим розпорядком, що його клейноди, передовсім ректорський і деканські урядові ланцюги зробить ся коштом цісарського основника з металу, здобутого на ворогови. Дотепна й відповідна часови ідея. Яко культурний чин необчисленого значіння треба-б привитати, якби цілий великий університет у відбитій і відобраній від ворога країні міг на будуче стати духовим ланцюгом і присвічувати своїм ясним світлом на шляху відродження одному культурному народови, котрий цілими віками був поневолений, знасилуваний і ограблений з своїх найсвятійших прав.

До того такий цісарський розпорядок, котрий приказує заснування окремого українського університету, лежить уже від трьох літ на компетентнім місці. А хоч внутрішньо-австрійські відносини, від яких роблять його залежним, усе ще не вияснені, все-таки ті події сеї світової війни, що викликали переверот, сотворили настільки новий, вигіднійший для сього заміру стан справи, що Польща, яка в справі вищої школи, за котру була така гаряча боротьба, суперничить за Львів, одержала тимчасом у національним дарунку санкціоноване двома цісарями привернення свого національного університету у Варшаві, а крім того вищу технічну краєву школу, яка управнює до неменше високих сподівань. А тому, коли ще взяти під увагу її давній почесний осідок муз у Кракові, має вона в такій великій кількості національні духові та просвітні засоби, що се видаєть ся нам несправедливим і політично нерозумним спиняти сильнійший духовий розви-

ток або навіть у користь ледви чи прихильної нації кривдити народ, котрий має неменше право на існування й котрому лихолітте цілих століть не змогло вирвати віри у власні сили.

Без гучних фраз почали центральні держави своє діло визволення й допомогли Фляманцям і Полякам здобути історичне право. Без сумніву вони нагло не відступлять від сеї праці там, де входять у гру їх власні великі інтереси. Зокрема треба сподівати ся, що фатальний національний спір, котрий спинює внутрішній розвиток наддунайської монархії, відійде раз уже разом із спричинюваною ним злочасною політикою компенсат до комірки всякого політичного гратя та зробить місце свідомому ціли злетови однозгідного велико-австрійського цісарства, яке в далекосяглім розумінню своєї культурної місії стало-б наріжним каменем для середньо-європейської мирової думки. У зміслі сих сподівань і заповітів видаєть ся також невідповідним при обговорюванню пекучих теперішніх і будучих питань його найвищого шкільництва знову сягати до тих негарних боротьб і спорів або наново роздувати огонь, який жевріє під попелом, у хвилі, коли ціла Європа здержує віддих і виглядає остаточного уложення справ на близькім Сході. А хоч і тут меч має ще сказати своє останнє слово, все-таки можна вже тепер з уваги на більше ніж програматичну заяву німецького канцлера зовсім певно прийняти, що також для націй і країв, про новий устрій котрих він поки-що ще замовчав, — здаєть ся, задля їх поки-що невиясненого стратегічно-політичного положення, — маєть ся на ціли щось подібне, як для Курляндії, Литви й Польщі, котрі, визволені з російського ярма, покликані служити на будуче для середньо-європейських державних і культурних інтересів як нові східні окраїни під сею чи іншою державною формою. Одначе в ніякім разі з уваги, що новий політичний

уклад має вирівнювати справедливість, не можна прийняти, щоб якій з таких націй, визволених з ярма гнобителя, накинено ярмо іншого гнобителя. Тим менше, що навіть найбезсторонніший погляд не може поминути історично стверженого факту, що стара Україна під Поляками яко своїми тимчасовими завойовниками, як також під ними яко під своїми новочасними верховодами мусіла втерпіти не багато менше ніж під Москалями. До того ягайлонська державна ідея польської держави в „історичних межах“ від моря до моря, від Балтійського до Чорного моря, натрапляє на півночі й на полудні на етнографічно-політичні неможливості й інконгруенції. Також ледви чи лежить се в інтересі центральних держав задалегідь мусіти рахувати ся з глибокими, а в даних обставинах навіть фатальними спорами тоді, коли вони потребують, як далеко можна сягнути, можливо здатної до оборони й однорідної граничної області.

Тому коли не можна в повноті задоволити великопольських домагань з уваги на обставини часу, а передовсім з уваги на ті безпеки, до яких змагають самі центральні держави, се ще далеко не спричинює жадного „четвертого поділу“ Польщі, як побоюєть ся граф Андрапі, але в кождім разі віднову сеї держави у зміслі можливостей, які відповідають теперішньому станову справи.

Про се не инакше думають і в кругах австрійської інтелігенції. Один професор вищої школи, добре познайомлений з галицькими відносинами, пише до мене:

„Для знавця польсько-української трагедії й через те неможливих відносин, передовсім з огляду на жорстокі вчинки, яких допускали ся в нещасливій Галичині з початку війни польські русофіли на українськім народі, не може бути жадного сумніву, що Польща в сім складі, як пропонує її Андрапі, не була-б для Австрії й Німеччини „твердиною“, тільки другою Сербією, де московські затії й хижість розбуяли-б з десятикратною лютю... Нововідбудована Польща з прилученими українськими землями була-б лиш ареною для нової трагедії народів, в якій московському демонови припала-б наново роля тріумфатора. Сьому треба запобігти в інтересі України й також самих центральних держав. Тільки Польща в своїх етнографічних межах має право існування“*.

До того, як що по блискучих оружних чинах центральних держав не наступлять пізнійше тривкі здобутки їх противників, не можна ніяким робом низше пінувати значіння України по стороні центральних держав, ніж се є по стороні Москалів, котрі гірко розчаровані в своїх відвічних завойовницьких забавках і сподіваннях та з певністю думають про швидку відплату. Для них вона є одночасно шпихліром збіжа, соли, руди, вугля й оружа. А хоч Українці наслідком бруталної насилі гайдуків і під огнем машинових крісів, котрі удосконалювали їх мобілізацію, позірно радо пішли за своїм кривавим царем або приперті відносинами, які не такі то бездоганні, й політичними махинаціями в Галичині, кидали ся то сюди, то туди, хоч вони часто наслідком викликаного таким робом положення без опори спокушали ся на-

* Під сим кутом бачення треба також з великою обережністю виробляти собі думку про поширену тепер часописну новинку, що давнійшу російську холмську губернію прилучають ся до Польщі. Воно майже здаєть ся, що тут розходить ся тільки про тимчасовий мілітарний адміністраційний розпорядок.

віть на „мандрівний рубель“, що точив ся від довгого часу в масах, — так се дійсно далеко ще не є причиною веліти поневоленому 30-мільйоновому народови дальше відпокутовувати те, чим могли інші прогрішити ся на нім, або навіть легкодушно зрезинувати без винагороди або політичних гарантій з сього союзника та предложених ним впливів, — се не є причиною для розумної політики, котра творить нове. А такою повинні зайняти ся в Австрії Німці, котрі в трактуванні своїх дійсних приятелів у кождім разі не все були щасливі. Дійсно не можна оборонити ся перед болючим вражінням, що в офіціальних німецьких кругах ще дуже далеко до зрозуміння далекосягlosti української справи, а в Австрії, здаєть ся, навіть ворожі їй течії та впливи на жаль ще занадто сильні. Одначе цілком мильною була-б струсяча політика, котра сумнівній можливості окремого миру з Росією жертвувала-б українську справу!

Не зважаючи на се, Українці невтомно зазначають словом і письмом свої претенсії на місце коло сонця. І їх крику по поміч і визволення не можна не вислухати не можна на нашу власну небезпеку жертвувати їх безоглядним, а історично зовсім нестійним політичним претенсіям. До того ми потребуємо на нашім нововідкритім культурнім шляху на Схід, котрий заразом і під стратегічним оглядом творить одну з найважніших внутрішніх лій рядового виходу (Aufmarsch), безпечного волинсько-кавказького етапу, а хоч наш пролім воєнних доріг не поступив так далеко, тим не менше треба його мати перед очима.

І коли гасло про урівноправнення всіх націй в Австрії не має зостати ся пустим приманливим ключем, мусить справдити ся те, що сказав її міністер внутрішніх справ, князь Гогенлоге, з приводу свого недавнього побуту у Львові до заступників міської громади:

У державі національностей, якою є Австрія, мусить бути зрозумінне потреб і інтересів цілости, але при тім треба безумовно шанувати національні питоменности та права всіх націй. Хто з сеї державної звязи хотів би виступити, не міг би рахувати на опіку держави.“

Також на конференціях над відбудовою Галичини, знищеної так огидно Москалями, нераз підчеркувано, що справедливі бажання українського народу „повинні бути розсліджені й узяті під увагу з найбільшою безпартійністю“.

Одначе сї бажання й домагання з реально-політичного становища і справедливі і скромні. Вони домагають ся поділу Галичини на дві часті, на західну польську та східну українську часті, як се вже плянувало австрійське правительство в проєктах поділу з 1847—1850 рр. Дня 19 червня 1848 підписав цісарь Фердинанд такий розпорядок, котрий Українці прийняли з одушевленням; на жаль він лишив ся на папері, як багато іншого.

Далі бажать Українці, щоб з східною Галичиною злучити українську часті Буковини, як і вже здобуті українські області: Холмщину, Волинь і Поділе, в одну провінцію в рамках Австрії, наскільки сї часті областей не перевишають території Галичини своїм простором. В останнім разі треба застановити ся над тим, чи не краще покликати до життя українську державу та прилучити її знову до Австрії.

Зрештою се династичне становище Українців датується не щойно від сьогодні; його прийняли й публично заступали, як австрійські, так і російські Українці вже в році польської революції 1863. Тільки через утворення по можливості найодноцільнішої національної провінції, а властиво союзної держави, як і через забезпечення її національної автономії, під гарантією прав чужих меншостей, може український народ дійсно визволити ся та через розвиток своїх сил і культурної питомености стати вповні вартим чинником, коли розходить ся про забезпечення монархії.

Переїняті такими лояльними почуваннями, будують Українці на Австрії й дожидають свого визволення з уваги на головні державні закони, які забезпечують рівні конституційні політичні й культурні права всім народам монархії.

Тому, що знання се сила, тому, що освіта й просвіта конче потрібні модерній державі, домагають ся вони в першій мірі вже давно приобіцяного собі університету, а саме з осідком у Львові, яко в своїй історично удокументованій столиці.

Справа українського університету, як зазначають також народні провідники України, се одно з найважніших життєвих питань цього народу, яке має не лише культурне, але й визначне національно-політичне значіння. Уже в XVI і XVII вв. мала ся країна власні вищі школи й тому до деякого ступня се трагічний момент в її новочасній боротьбі, бо-ж досі треба було зводити її на землі держави, політичні засади й інтереси котрої в основі знаходять ся в повній гармонії з українськими домаганнями. В Росії, де поки-що живе ще далеко більша часть народу, нема й на будуче ніякого вигляду на такий здобуток, бо російське правительство бачить в його культурнім розвитку й піднесенню зовсім загрожене своїх самолюбних цілей, а саме навіть у разі, якби сей розвиток відбував ся й поза її державними межами. Се міркування й замір знищити огнище українського національного життя та під ніякою умовою не допустити до повстання українського університету — було, як відомо, одною з головних цілей Росії в теперішній боротьбі народів. У звязку з щирим старанням Австрії вдержати мир з лихим сусідом було се й причиною, чому Австрія не перевела давно постановленого заснування українського університету, хоч була переконана про його konieczність і про право Українців до нього. Сьогодні упадають сі зичливі огляди, наскільки якісь інші нові не виступають на їх місце.

В рамках нинішніх відносин доходимо навіть безпосередньо до первісного йосифінського характеру цього університету з 1784 р., коли цесарь Йосиф II заснував його „яко зразок ідей“, котрі, як нині, так тоді висіли в повітрі, для піднесення культурних інтересів країни. Також Франц I, котрий по дволітній перерві відновив університет у 1817 р. з новочасною управою й котрий є його властивим основником, підчеркує в фундаційній грамоті його значіння для культурних потреб країни. Одначе саме ще далеко пекучіше виступають сі потреби сьогодні, коли роз-

ходить ся про те, щоб не тільки на власній території, що твердо знаходиться в наших руках, забезпечити тубільному населенню його ідеальний стан посідання, але й аби запопадливо сотворити, як політичну, так і культурну твердиню, яка крила-б наш головний шлях на Схід і могла-б мати велике значіння яко посереднє і приготує кільце. При тім абсолютна певність є головним домаганням. Чим гострійше противенство інтересів щодо Росії, тим сильніше та тривкіше його існування!

Через оснування українського університету у Львові признається ся, як влучно зазначає „Ukrainisches Korrespondenzblatt“ (Відень), наче культурну самостійність української нації перед цілою Європою та творить ся сим робом у середині австрійської монархії не лише культурний осередок австрійських Українців, але й загалом осередок усього національного життя всіх Українців. І ледви чи якісь річеві або місцеві перешкоди або сумніви загороджують дорогу такому заснуванню університету: цілковите обсажене правничого факультету власними силами вже давно приготовано, а й до філософичного факультету можна-б зараз забрати ся, доповнюючи його чужими, німецькими чи австрійсько-німецькими силами на зразок впровадження в життя варшавських вищих шкіл. „Народній Дім“ дає прекрасні залі, а в науковім світі високоповажаний „Національний Музей“ з своїми гарними й під етнографічним оглядом дуже інтересними збірками головну основу для численних університетських інститутів; для справлення питомо-української бібліотеки в ході вже від падолиста минулого року міжнародна збірка.

Правда, ще робить ся проба відсунути щодо часу й місця заснування тої вищої школи, яку заложити велять політичні й культурні конечности, але побіч необхідної потреби означення часу стоїть не менше примусове означення місця, а ся потреба дає староукраїнському Львову те саме, що справедливе для Варшави.

Вкінці над утраквістичним поплутанням цього університетського проєкту з Чернівцями, за яким дуже прозоро промовляють з деякого боку, вже з національного становища не варто дискутувати, бо саме ся гранична твердиня має німецьку культуру й лишиться ся німецькою.

А коли в змислі славного ділання Чернівців на будуче також ще Варшава та Львів, кожде місто в користь і на честь власного народу, в благороднім, неупередженім супірництві своїх найздібніших сил, творитимуть східний духовий трикутник твердинь центральних держав, тоді пригнетений вплив Росії зараз уступить місце сонішному блискові новорозцвілої весни народів, у гармонійнім сповненню поетичного гасла співця Альтгайдельберга, виритого 1875 р. при відкриттю черновецького університету:

„Ich bring' Euch wie Aurora Licht,
Denn Finsternis tut schaden.
Ich bring' Euch Licht und fürchte nicht
Die — Wölfe der Karpathen.*

* Приношу вам як зоря світло, бо темнота шкодить. Приношу вам світло й не бою ся карпатських вовків.

Проф. др. Павло Сальвісберг.

Листи з Німеччини.

VI.

(В чім сила Німеччини? — Трудности в організуванні національної держави. — Провінціалізм і його вплив на народню психіку. — Від універсалізму до розбиття, від розбиття до національної єдності).

Хто хоче розуміти, чим є нація в модернім і повнім значінню того слова, той повинен їхати до Німеччини. Про нації говорить ся багато, кождий народ рекламує свої права на самостійне національне існування, але не кождий має свідомість того, в чім лежить іменно ся вимріяна національна незалежність.

Для кождого народу задля його розвитку потреба відповідних зовнішніх умов, політичних рамок, в яких він міг би свобідно порушувати ся й працювати, — але се ще далеко не все. Політичні рамки се тільки зверхня одежа, більше або менше вигідна, залежно від обставин, але дійсна національна сила й незалежність лежить у середині нації, в її перетворенню в один суцільний організм. Нація се масово-психічна індивідуальність, сповна в одно тисячними вузлами й нитками.

Візьміть справді розвиту культуру нації її політичні права, її верхню одежу, а вона не пропаде, вона всею своєю істотою держить ся даліше та голосить самим фактом свого вищого існування своє непропаще право на самостійне життя, — як що нація ще внутрішньо нерозвита, то в подібних обставинах вона зараз таки розпадаєть ся, посуваєть ся по схильній площі в низини чисто примітивного життя як культурно-етнографічна одиниця.

Німецький народ перейшов швидким ходом усі середні ступні внутрішнього національного розвитку й досяг сміливою рукою самих його вершин. А було се нелегко, бо може нема другого народу на всім континенті Європи, якому історична минушість так сильно стояла на перешкоді, як Німцям. Усе говорило за тим, що німецькому народови ледве чи поталанить коли вибити ся з провінціалізму та розбиття, а одначе висока культура та розбуджений дух народу поборов усе, поторощив накопичені прірви та загати й перетворив німецьке суспільство в один пречудний амальгам.

І нині німецька держава представляєть ся назверх тільки як союз з його меншими й більшими володарями та з цілим апаратом державної суверенности поодиноких королівств і князівств, але в самій нації нема вже реального підкладу для сеї ріжноманітности. Одежа цестра, та нею прикритий організм один і цупко сповний, неподільний.

Перші віки свого історичного життя перебув німецький народ у сні, заколисаний універсальністю „римського цїсарства“. Була се спадщина по Римі та Византії, по великім володарстві Августів і Константинів, в якому справді „сонце не заходило“. „Das römische Reich deutscher Nation“ (римська держава німецької нації) звав ся отсей світовий новотвір на руїнах колишньої римської імперії, а латинська схолястерія, що придумувала та морозила живі паріетки народів, була її культурним підкладом.

Для німецького народу, його національного життя був сей час цілком страчений.

Щойно велика реформація потрясла підвалинами римсько-німецького цїсарства, а тридцятилітня війна перемінила вуглу будівлю римсько-німецької держави в руновище.

Одначе надії, що реформація сполучить німецькі племена в одно, не здійснили ся. Се стало ся тільки в Англії, де нова віра заволділа всецїдо умами суспільства, — в Німеччині реформація викликала „контрреформацію“ та розбила народ на два великі табори. Вкінці покористували ся тими могутніми релігійними спорами тільки володарі поодиноких земель задля зміцнення своєї сили, проголосивши принцип: „*cujus regio, ejus religio**“. А вестфальський договір з 1648 р. дав лише дальшу санкцію сьому партикулярному володарству, котре виростало, признавши за поодинокими німецькими князями право заключати мирові трактати з чужими державами.

Так вийшов німецький народ з мряк середньовічя на нові історичні шляхи цілком розбитий, ще й поклав собі сам внутрішні граничні мури, яких формально не вєпів усунути й по нинішній день.

Навіть давній становий „райхстаг“ у Реґенбурзі, що ще сьак-так сполучував німецькі землі в одну цілість, перестав, було, існувати, — від 1648 р. він збираєть ся, правда, також, але в нім не засідають уже представники поодиноких станів, тільки висланці територіяльних володарств.

Той стан розбиття нації на держави й державки з безчисленними межами та граничними стовпами перетривав повні два століття — його завершеннем був люневільський договір з 1801 р. та два роки опісля проголошене рішення т. зв. „державної депутації“, яка по всій формі прорекла розв'язанне колишньої німецької держави в користь німецьких володарств, котрі виростили на її руїнах.

Дуже наглядно пригадує сей стан, в якому ось так опинила ся німецька нація з початком XIX століття, стан, в якому був і наш народ ще в XII і XIII століття, коли то наші князі та князьки „кували крамоли“ та вводили міжусобиці на Україні, поки не запустіла українська земля. Наполеон був всевладним паном Німеччини, її політичним керманічем, а з другого боку бушувала по німецьких землях інтригантська рука північних деспотів. Для німецького народу не було місця в отей метушні — мішанині власних внутрішніх спорів і чужосторонніх впливів.

Але враз із повним упадком починаєть ся і змагання до рішучої поправи. Німецький народ почув дуже болюче зневагу, яку йому несла чужостороння всевлада та став накликувати себе до самооборони. Починають ся т. зв. „визвольні війни“ — „*Befreiungskriege*“, які кінчать ся розгромом армії великого Наполеона під Ліпєськом. І цікаво, що тою німецькою державою, яка стала на чолі сього визвольного й обєднуючого німецького движєння, була Прусія Гогенцолєрнів, яка вєпіла вже протягом XVII століття перетворити себе в сильно зорганізовану одноцільну державу. Успішно переведена т. зв. „семилітня війна“ поставила Прусію, яка швидко розростала ся, на рівне майже міжнародне становище з Австрією. Не було може вже ніколи такого великого одушевлення в німецьких народніх масах для

* Чие володарство, того-ж і віра.

спільної „національної справи“, як саме в той час всенімецького відпору проти чужинця-томителя. Із Берліна по всіх усюдах лунає грімкий, запальний голос Фіхте-батька, а Фрідріх Вільгельм III видає універсал до „всього німецького народу“ — без огляду на територіяльні межі й закликає до самооборони та відбудови давньої німецької держави.

Француза покрано та прогнано, але заклики до сотворення одноцільного німецького володарства не мали таки успіху. Занадто вже довго жили Німці в своїх землях осібноками та задовго тривав отсей внутрішній розвал, аби можна було за першим поривом звалити граничні мури. А володільці поодиноких територій тільки й пильнували сього інтересу. У „віденській конгресі“, який завершив період боїв з Наполеоном і Францією, прорік саме ненарушеність суверенних „прав“ німецьких територіяльних володільців і покликав до життя т. зв. „Німецький Союз“ у Франкфурті н. М., на якому німецькі держави й державки заступали тільки дипломатичні представники.

І знов перейшло більше чверть століття, поки загомонів наново дзвін німецького єдинення під одним стягом. Тим разом була се французька революція 1848 р., яка не лише в одній Німеччині розбурхала широкі народні маси до самостійного виступу. В дармштадській посольській палаті підносить ся перший раз клич знаменитого Гаєрна за сотворенням одної центральної влади для усіх держав Німеччини та й всенародного демократичного парламенту як всенародного представництва всеї німецької землі. І сей клич, кинений устами такого визначного німецького діяча, не прогомів безслідно, — наче електрична течія він став ширити ся щораз дальше й дальше. У Відні паде чорний дух всевладної реакції, Меттерніх, а в Баварії складає свою корону король Людвік. Починає ся жива всенародня робота, вступні наради, Vorparlament, а Вільгельм IV Пруський обіцює розбурханому народови стати на його чолі в його замислах. Отся справа надто загально відома, щоб її тут потрібно оповідати. Німецькі патріоти говорять голосно про утворення одного спільного народнього представництва на всю Німеччину, й то на основі загального голосування, всюди має у повітрі новий стяг Німеччини, що обєднювала ся, з чорно-червоно-золотим триколюром. Збираєть ся вкінці в Франкфурті над М. у маю 1848 р. новий „франкфуртський парламент“ і радить над основними законами всенародньої свободи та над одним заступством усеї Німеччини назверх. Одна армія, один стяг, один заграничний уряд і один національний парламент.

Як відомо, і сей новий розгін німецького народу не мав поки-що завершити ся успіхом. Огонь загального одушевлення швидко почав потухати, а давні інтриги та партикулярні спори стали вибухати наново. Провідники та голосителі нової ідеї не вміли приноровити своїх думок до дійсности, повязати нові, бажані форми з минувшістю. Отсе зробив щойно, як відомо, великий Бісмарк, та й не гарними кличами, але дипломатичною зручністю й „залізом“. Побідна війна з Францією, тріумфи німецького оружя під Седаном і загальне одушевлення народу дали великому державному мужеві, — найбільшому, якого досі видала Німеччина, — пригожу хвилю до вложення цісарської корони на голову Гогенцолерна. Окрема депутація являєть ся в Тюлері, аби проголосити Вільгельма „цісарем Німеччини“. Творення нового ладу для одної німецької держави пійшло в ось таким високим моменті без особливого труду. Німеччина перетворюєть ся в одну мить у німецьку союзну державу — „Bundesstaat“ з одним німецьким парламентом та одним монархом. Давня Німеччина розбита на володарства, найшла собі пристановище та свій вислів тільки в „союзній раді“ (Bundesrat) і всіляких „резерватах“, для одноцільности не дуже шкідливих. Королі й князі з своїми міністрами та правительствами застають ся, правда, але понад ними підносить ся як нове побідне кільце єдности один німецький цісарь і один спільний райхстаг. Німецькому народови як одній неподільній нації відкривали ся отже давно бажані шляхи задля єдинення сил і всенародньої праці.

Коли вибухла теперішня війна, то Французам здавало ся, що в своїх змаганнях до розбиття Німеччини вони найдуть відгомін у давнім німецьким партикуляризмі. Отже німецький народ мав бути „визволений“ від пруської деспотії, а володарі поодиноких німецьких князівств мали повернути до давніх суверенних прав. Та Французи з отсими своїми „визвольними“ кличами не спостерегли ся, що в німецьким народі зайшла основна та тривка переміна. Вже майже рівно сто років назад, у часах проти наполеонських воєн, володарі надренських провінцій не хотіли нічого чути про спільну німецьку визвольну акцію та держали ся цупко поли великого Наполеона, — тепер же після сотки літ хитрі заклики французьких політиків знад Секвани та Льюари стріли ся в Німеччині тільки з обуренням і згидливою усмішкою.

Німецький народ виріс сам понад рамки свого державного існування, — став справді високорозвитою та цілкоспосною індивідуальністю...

Др. Евген Левичський.

Берлін, у червні 1916.

Політичні питання світової війни.

I.

Серед великої кількості воєнної літератури з останніх двох літ рідко можна знайти бодай декілька рядків, які улекшували-б людині розуміння страшного світового конфлікту. Щоденна преса, поминаючи тисячі фалшивих звісток, подає тільки поодинокі стадії тої світової хвороби, яку називаємо європейською війною, — вона занадто ефемеридна, а замало поважна, щоб подати своїм читачам бодай почасті зближену до правди аналізу теперішніх подій. А дальше не достає їй якоїсь хочби найменшої обєктивности (хйба це

з виймкою соціально-демократичної преси, котра, не зважаючи на своє воєнне „знаціоналізування“, все-таки бодай почасті заховала інтернаціональну марку), бо від воюючих сторін годі вимагати сеї обєктивности, а неутральна преса, як загально відомо, стає то по одній, то по другій стороні, а майже ніколи не йде золоту, неутральною серединою. Не дивно, що наслідком такого інформування бідна пересічна публіка блукає серед тих політичних сплетень і дипломатичної плутанини та не може вийти з того воєнного лабіринту.

Сій бідній, туманеній публіці прийшов у поміч професор готенбурзького університету Рудольф Челен (Kjellen), котрий ще перед війною видав свою знамениту книжку під заголовком: „Великі держави теперішности“, в якій предсказав теперішній світовий конфлікт, а тепер у часі війни дав публіці нову книжку під заголовком: „Політичні питання світової війни“*, яка справді у великій мірі може розяснити заплутані дороги світового конфлікту.

Метод розв'язання сього важкого питання в Челена наскрізь науковий, вищий над усяку денникарську злобу, односторонність. Автор дивить ся на цілий конфлікт — так, як людина на муравлище, в яким кусають ся муравлі. Дивить ся на нього як природник на явища природи — й для того не питає навіть, чи мусів вибухнути європейський конфлікт, значить: хто поносить вину в європейським конфлікті? Бо колиб він давав відповідь на се питання, мусів би знайти якогось персонального винувника — чи Грея, чи Сазонова, чи Пуанкаре, чи Салаяндру, чи кого иншого. Тимчасом він не бачить поодиноких акторів, вони його не обходять, а бачить тільки червоних і чорних муравлів, бачить тільки муравлище — цілі держави й цілі нації. Поодинокі людські особистості гублять ся зовсім при таких способі обсервації, зате держави й нації зливають ся в означені, характеристичні індивідуальності. „Для таких великих подій не вистарчає більше тільки „антропічна“ перспектива; історик мусить піднести ся до „планетарної“ перспективи так, як географ до „телуричної“. Сей факт вимагає від історика спроможности розуміти державу як самостійну, надособисту індивідуальність. . . . Лиш той, хто зможе сим способом увільнити ся від переусуду та вузькосердності індивідуалізму, є в силі виробити собі про війну наукове розуміння, розуміння „інструменту розвитку“ (Entwicklungswerkzeug).

Війна — се інструмент розвитку для людини, котра стоїть на надособистій, планетарній точці погляду. Війна навіть конечна й потрібна, — знову тільки з сеї точки погляду, — як конечними є заворушення в муравлищу, викликані інстинктовним змаганням мешканців муравлища. Поодинокі люде — се тільки маріонетки, якими кидає на веї боки сильна рука історії. І на такі факти треба дивити ся як на природні факти, котрі мусять бути, — не питати, хто винен, хто ні, бо тут нема ніяких особистих акторів, а тільки шукати часто природничим методом за причинами сього природного явища, так само, як напр. шукаємо за причинами явища бурі.

Аналіза воєнно-політичних питань у Челена саме тому така легка та прозора, що він ставить себе на таке високе „надлюдське“ становище й наслідком того не потребує підчиняти ся ніяким людським індивідуальним сентиментам. З сього його становища випливає, як уже сказано, його оригінальний погляд на розуміння держави: „Сим способом являють ся держави не змінними схематами правління або правними підметами, а тільки великими животинами, надіндивідуальними особистостями, котрі, як у добрім, так і злім повні життєвих інстинктів, — горді, честилубиві й егоїстичні є вони всі, але при тім кожда иншим способом; кожда з них привязана до умов існування в тій мірі, як

* Prof. Dr. R. Kjellen: „Die grossmächte der Gegenwart“, наклад Teubner-a в Липську, ціна: 2'40 M.

„Die politischen Probleme des Weltkrieges“, той самий наклад, ціна: 2'40 M.

вони випливають з її розвитку та зверхнього оточення“. Організація власного правительства та власного права є тільки одною стороною, одною рисою характеру кожної держави. Крім того має кожда держава ще й географічну, економічну, етнічну та соціальну сторону свого характеру, значить, представляє заокруглену індивідуальність у сих чотирьох напрямках. В усіх отсих чотирьох напрямках можуть поодинокі держави в своїм змагання до самозаховання або до розвитку сили попадати в конфлікти між собою, — в конфлікти, які в своїх екстремах доводять до війни.

Безперечно найважнішими проблемами світової війни є географічні проблеми, котрі торкають ся географічної індивідуальности великих держав. Три великі одиниці стирали ся головню в сім напрямі вже перед війною: Німеччина, Англія й Росія. Росія й Англія вперли погодити ся, — між Німеччиною з одної сторони й Англією та Росією з другої сторони геополітичний конфлікт мусить рішити ся оружно.

При розгляді сих питань слід памятати, що під поодинокими державами розуміють ся не тільки матірний край, значить, європейську Німеччину, Англію, Росію, але також і їх колонії. Які-ж домагання ставить загально геополітика до поодиноких держав? Коли їх будемо знати, зможемо також зрозуміти, де лежить корінь геополітичного конфлікту. На думку Челена є се такі три домагання: такий розмір держави, що вистарчав би, свобода руху й можливість сильної лучности між поодинокими частинами держави.

Переїдїм тепер за автором на конкретних прикладах, оскільки кожда з трьох великих патронів війни заспокоїла отей свої конечности.

Росія представляє під першим і третім оглядом прямо ідеальний образ. З європейською частиною, яка становить більше ніж половину Європи, лучить вона в безпосереднім звязку азійську часть, яка обіймає майже два рази так завеликий простір, як Європа. Затє в одній важній точці страшним способом кульгає географічна індивідуальність Росії: Росія не має свободи руху, вона не має ніякого доступу до відкритого теплого моря. Тому не дивно, що найважнішим фактором російської політики є невпинне змагання до світової пристані. „Коли Росія хоче сповнити свої історичні завдання, вона потребує доступу до світового моря, який відповідав би її величі, народови зі 130 міліонами не слід вкорочувати кабат і зашивати рукави“ (Новое Время, 1905). Останніми часами старала ся Росія добути собі доступ до Тихого океану, та тут заступила їй дорогу Японія (1905). Опісля звернула ся Росія до Індійського океану та хотіла дістати Бендер Аббас над Перським заливом, одначе до сеї пристані не допустила її Англія (1507). Але сього самого року прийшло до порозуміння між обома державами. Поділ сфер впливу в Персії був тільки зверхнім і неістотним висловом сеї умови, властивим її змістом було се, що Росія міняє Дарданелі за Перський залив. І з сим доходимо до головної директиви російської геополітики: змагання до Дарданелів!

Якже-ж виглядає Англія під геополітичним поглядом? Під оглядом свободи руху є Англія діаметральною противністю Росії: вона має найсвобідніший доступ до кожного океану й моря, також і розміри її держави зовсім вдовольють: весь простір її країв є $3\frac{1}{4}$ разів більший від Європи. Та один великий блуд має се англійське колоніяльне цар-

ство: поодинокі краї лежать розсіяні на цілій земській кулі, значить, недостає їм лучности. Англійська політика змагає до можливо найтіснішого злучення тих відлеглих країв, а головно: Австралії, Індії, Єгипту й полудневої Африки. Великою провідною ідеєю англійської політики останніх років є злучення полудневої Африки й Єгипту з одного боку, а Індії та Єгипту з другого. Без порівняння важнішою є друга задача; тут розходить ся про звязь з Індією, конечним ядром англійської світової держави. Отсю звязь становить міст між Середземним морем і Перським заливом, значить, у головній мірі Мезопотамія. Дятого зовсім не дивно, що Англія зачала зараз з самих початків війни в листопаді 1914 р. свій наступ на Мезопотамію. Найважнішою точкою в злученню сього комплексу полуднева Африка, Єгипет — Індія, Австралія — становить безперечно Єгипет. „Єгипет — є як нерв у шиї, що лучить хребетний стовп з мозком (Бісмарк, 1882). Єгипет—Мезопотамія—Індія — отсе напрям, в яким простує англійська політика.

Найгірше становище під геополітичним оглядом має Німеччина. Їй недостає всіх трьох даних до повного розвитку географічної індивідуальности. Так її розміри без порівняння менші ніж Англії й Росії. Європейська Німеччина має заледви одну десяту частину розмірів європейської Росії, її колонії займають тільки $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ розмірів Європи. Далше недостає Німеччині доброго доступу до моря. Під сим оглядом стоїть вона трохи краще ніж Росія, бо має Північне море. Одначе і з того невелика потіха, бо в дійсности Англія є в силі загородити Німеччині доступ з Північного моря до Атлантийського океану. Також положення європейської Німеччини, як і її колоній, дуже не вигідне. Європейська Німеччина окружена з усіх сторін чужими державами й має ворогів на двох фронтах. Її колонії лежать далеко в Африці, а їх звязь з матірним краєм занадто зовсім на ласку або неласку Англії. Світова війна потвердила найкраще сей рахунок: заки минув рік, Німеччина потратила всі свої колонії з виїмкою східної Африки (Deutsch-Ostafrika), яка держить ся власними силами. Крім недостачі подолання між матірним краєм і колоніями — не має також Німеччина подолання між колоніями, які лежать розкинені по цілій Африці. В яких напрямках, яким способом проявляє ся змагання Німеччини освободити ся з того кри-

тичного положення? Велика недостача положення європейської Німеччини лежить, як сказано, в замкненню з усіх сторін. Треба було шукати якоїсь хвіртки, яка лучила-б Німеччину з широким світом. Славянські та романські мури замкнули Німеччині дорогу зі сходу й заходу, воставала ся отже тільки одна дорога: на полудне. Союз із Австрією в 1879 р. зачав відкривати отсю дорогу. Та її треба було продовжати дальше: через Туреччину, Мезопотамію до Перського заливу, де відкриваєть ся перед Німеччиною широке, свободне море. Отся ідея такого комплексу країв, відома під назвою Берлін—Багдад, а також: Лаба—Евфрат, зачала зближати ся до дійсности щойно останніми часами. Туреччина зорієнтувала ся, що се лежить в її життєвими інтересами стояти по боці Німеччини й сим робом се друге важне кільце на дорозі Берлін—Багдад було готове. Щоб одначе дістати ся до Перського заливу конче потрібно було подолання з Перським заливом; се подолання мала становити багдадська залізниця, будована німецьким капіталом. Отся залізниця мала лучити Багдад з Перським заливом. Та німецький плян перехрещував пляни Англії, яка змагала до подолання Єгипту з Індією також через Мезопотамію — й отсе перехрещення спричинило також у великій мірі європейський конфлікт. Програма Берлін—Багдад освободжує Німеччину почасти від концентричного тиснення ворожих держав і дає доступ до моря. Одначе програма не вказує дороги до зєднання матірнього краю з колоніями. Програму Лаба—Евфрат треба поширити на програму Лаба — рівник (екватор). Чого-ж вимагає сей проєкт? Наперід подолання всіх німецьких колоній в Африці в одну цілість. Се може стати ся тільки сим способом, що Німеччина дістане бельгійське та французьке Конго й португальську Анголу. А дальше: отсей колоніальний комплекс має бути подоланий Єгиптом з лінією: Лаба—Евфрат. Сею дорогою дістаємо нову величезну лінію: Лаба—рівник.

Як бачимо, отся лінія перетинає Дарданелі, перетинає також і Єгипет, значить, суецький канал, і отсе перехрещення є геополітичним мотивом конфлікту між трьома державами; справа Дарданелів викликала конфлікт між Росією й Німеччиною, а суецький канал — викликав конфлікт між останньою й Англією.

Др. Нестор Гаморак.

3 поезій полонених Українців.

Моя сповідь.

Не за царя і не за віру
І не за край забитий мій
Я ніс життя своє в обіру
Богині смерти бойовій.

І не братерства ідеали
Лиш мечем я захищав,
Бо їх лиш нищили, топтали
Ті, з ким я мусів виступав;

Бо в тій орді протикультурній,
З якою йшов я разом в бій,
Лиш хижаци були бравурні
Та ті, що добре карк жуть свій.

Ні царь, насильник по натурі,
Ні віри догмати чужі
Були нездатні визвать бурі,
Огню-завзяття у душі.

А край... Мій край не бачив сонця,
В ярмі у деспота стогає, —
В мені не сина-оборонця,
А яничара він вітає...

Я все те знав... Але спинялись
Було-б облудно в ті часи;
Вперед, вперед я мусів рватися
В шуканнях искорок краси...

І там, де мов стихії світа
Чужі злітали ся орли,
Там не брати, батьки та діти, —
Лишень два вороги були.

Де все мішалось: стогни, галас,
Гарматній рев і куль пісні,
Лиш там душа краси вписалась,
Забувши рани кровяні;

Побідний крик зливався до купи
З риданням збрених, з плачем;
І кров..., І кров... І страшні трупи,
І смерть, шаліюча з мечем...

Та мимо тих картин одчайних
Я бачив шлях, де йдуть віки, —
Боги в фарбах світлосяйних
Несе лаврові вінки.

Але... Сплотавили погани
Красу рядами звірських діл,
Зубивши опір свій останній,
Звалив ся в полі й я без сил.

Та дець життя ще іскра тліла,
Хоч і знеможений, я встав:
Збаллива доля захотіла,
Щоб ще й неволі я зазнав!

Та що-ж... Най юність засне даром,
Я шлях найду, — шляхи кругом;
Не дав Бог згинуть яничаром,
Не дасть умерти і рабом!!

К.

Повз труп товариша.

Ти впав, звалився, а я ще йду,
Мені нема коли спинятись,
Щоб довг останній свій оддати —
Ще з теплим трупом розпрощатись.

Я йду туди, де кождо мить
Кінець один усіх чекав:
Впаду і я, і хтож мій труп
Чутливим словом попрощав?

Ніхто з живих, бо всі спішать
Вперед в шалючій запалі;
І всі впадуть, — на що-ж тоді
Слова чуття, жалю, печалі?!

О. Кобець.

* * *

"Грррах-рррах!" Увесь світ захитавсь, задріжав, —
Звалилась берізка біленька;
Звалив ся й салдат, що захистку шукав
За станом її молоденьким...

Дивлюсь і не знаю: в безмежнім жалю
Хто більше з них душу хвилюв мою?

Берізка, що мирно, спокійно росла,
Окрасою степу-пустелі була;
Чи сирій плазун, що з залізом в руках
Сам знищення сіяв в братерських рядах?

О. Кобець.

В неволі.

В чужині, в неволі, в обіймах одчаю
Я втретє вже сонце весняне стрічаю;
Вже втретє цвітуть-розцвітають квіточки,
В діброві дець млобо співають струмочки.

І сонце так щедро лє сяво нове,
Ламає, зриває кайдани зимові;
Скрізь-простір і воля і пісні веселі
Співають пташки в завітчаній оселі.

Та що тєв сяйво, що фарби природи
Душі негломовній, що прагне свободи?
Йї п'яруси сонця розятрюють рани,
Йї пісні наладують брязкіт кайданів.

Ні муштра московська, ні поле криваве,
Де голову ніс я за діло неправе,
Ні т'ягар страшний животіння в неволі
Ще й досі душі не приспали живої.

Чою вона хоче? Зілляти ся з світом,
Що новим, свободним буває розцвітом?
Чи бурь проминутих, пожарищ, руйни,
Чи мирної праці на користь країни?

Чою душа хоче? Чою їй ще треба?
Чи змар непроглядних, чи ясного неба?
Даремні питання! Розбийте мии срати,
Бо тяжко, бо страшно в неволі вмірати!

А змучене тіло хотіло-б заснути,
Щоб юря позбутись, проклонів не чути,
Закутатись в мрійний, розжевий серпанок,
Спочити, поки прийде урочистий ранок.

Та сон такий був би мии смерти починам,
Душа з ним не мирить, бо то—домовина;
Най очі лобують з картинок яскравих,
Де фарбами — сльози на фонах кривавих.

Не спати, а жити — все бачить і чути,
Єством всім безодню страшенну відчути,
Провалє, що шлях перерізує нині,
Той шлях, що прямує до волі людини!

О. Кобець.

Документи до сучасної історії Холмщини.

При організації воєнної адміністрації в зайнятих німецькою й австро-угорською арміями від Росії землях поділено цілу територію між обидві союзні держави. Сей поділ доторкнув ся не тільки земель, заселених Поляками й іншими народами на північному сході, але також українських земель. Полудневі повіти холмської губернії знайшли ся під управою австро-угорської армії, північна частина холмської губ., городненська губернія, заселена в полудневій частині Українцями, та заселені Українцями скравки минської губ. zostали ся під управою німецької армії.

Організація воєнної адміністрації в австро-угорській частині зайнятих областей наступила у вересні 1914 р. через оснування генерал-губернаторства, з осідком з початку в Кельцях, опісля в Любліні.

У склад люблінського генерал-губернаторства увійшли з початку два повіти холмської губернії: Вілгорай і Замостє.

Повіти Холм, Грубешів і Томашів zostали ся у вузнім воєннім терені й находили ся до останніх часів у безпосередній адміністрації команди армії, що там оперувала.

Приказом Начальної Команди Армії з дня 5 червня с. р. згадані три повіти холмської губ. влучено до люблінського генерал-губернаторства.

Поділ зайнятих територій між обидві союзні держави й викроювання з них адміністраційних одиниць має очевидно часовий і переходовий характер і не пересуджує остаточного усталення границь по війні.

До війни існувало як адміністраційна цілість у рамках російської держави т. зв. Польське Королівство. З поділом сього краю між союзні держави й по вилученню з частини Королівства адміністрованої Німеччиною в Варшаві сувальської губ. та влучення сеї губернії до виленького генерал-губернаторства Польське Королівство як адміністративна

(правно-політична) цілість перестало на час війни існувати.

До привернення цілості й „неподільності“ Польського Королівства не могло послужити і влученне до частини сього краю, адміністрованого Австро-Угорщиною та зорганізованого в люблінське генерал-губернаторство, з початку двох, а в останніх часах ще трьох повітів холмської губернії, яка була колись складовою частиною Польського Королівства, але безпосередньо перед війною крім спільного суду більше в ніякій адміністраційній (правно-політичній) звязи з ним не стояла.

Але фактичний стан в зайнятих областях указував би, що в адмініструванні польських земель існують дві тенденції, залежні від держави, в руках котрої є адміністрації цих земель, перша — обкраяння Польського Королівства з непольських земель (сувальської губ.) й друга — збереження „цілості“ Польського Королівства та навіть прирізанне до нього непольських земель (холмська губ.).

Крім приказу про прилучення до люблінського воєнного генерал-губернаторства трьох повітів холмської губ. появили ся в останній часі один по другим прикази і в інших справах улаження публичного життя в австро-угорській окупації, а саме: про покликання місцевих елементів до адміністраційних задач в окупації, про воскресення товариства „Polska Macierz Szkolna“, вкінці про організацію Шкільної Ради при люблінським воєнним генерал-губернаторстві.

Справи, обняті згаданими приказами, торкають ся безпосередньо також Українців, бо під управою люблінського воєнного генерал-губернаторства знаходиться й українська національна територія, заселена в переважній частині українською людністю, для того подаємо ці прикази й коментарі до них польської преси в нашій часописи.

Приказ у справі прилучення Холмщини до Польського Королівства з 5 червня 1916 р. звчить так:

„§ 1. Круг діланья військового генерал-губернаторства в Любліні поширюєть ся в усіх областях судівництва й адміністрації на всі зайняті австро-угорською армією території Польщі.

§ 2. Військове генерал-губернаторство обіймає отже округи: Білгорай, Буськ, Холм, Домброва, Грубешів, Янів, Єнджеїв, Кельці, Коньск, Козениці, Красностав, Любартив, Люблин, Мехів, Ново-Радомск, Пинчів, Пйотрків, Пулави, Олькуш, Опатів, Опочно, Радом, Сяндомір, Томашів, Вербник, Влощова, Замостє й енкляву Ясна Гора в Ченстохові.

Границі тих урядів відповідають, оскільки їх не змінила австро-угорська військова адміністрація, тим границям, які були в день 1 січня 1912 р.

Військовий генерал-губернатор уповажнений виділити з даного округу та прилучити до сусіднього округу теперішні граничні громади або часті тих громад по вислуханню інтересованих громадських репрезентацій з огляду на комунікаційні улукшення.“

Зредагований на підставі сього приказу комунікат воєнної пресової кватири звчить:

„Розпорядок начального команданта армії з 5 червня с. р. поширює військово люблінське генеральне губернаторство на повіти: холмський, грубешівський і томашівський та тим самим лучить в одностайну адміністраційну одиницю область бувшої холмської губернії з іншими частями Конгресової Польщі, які зайняли австро-угорські війська.

„Сей розпорядок іде на зустріч бажанню, що пливе з серця польського народу, котрий відчував як удар відлучення Росією Холмщини від Польського Королівства.“

Приказ про покликання населення до адміністраційних задач в окупації передало воєнне пресове бюро в такій формі:

„Начальна Команда Армії видала д. 7 червня отсей приказ до генеральної військової губернії в Любліні: щоб збільшити довіре між ц. і к. військовою управою й населенням нашої окупаційної області, було-б бажаним признати польському населенню, як по селах, так і по більших містах

представництва, які мали-б представляти його бажання ц. і к. військової управі віродостойним способом і без впливу спеціальних інтересів. До сеї цілі належить покликати теперішні громадські представництва, а колиб їх мандат покінчив ся і колиб вони вже не були в безпосереднім контакті з інтересами мешканців громади, належить перевести нові вибори на підставі теперішніх краєвих законів.

„Ще більше значінне має громадське представництво у великих містах. Успішне економічне й торговельне життє вимагає там тісного контакту з місцевими інтересами, а се належить досягнути при помочи міського представництва, яке вийшло-б на підставі виборів.

„Військове губернаторство має по сій причині незабаром предложити свої внески, яким способом належить сотворити міські представництва та які задачі й права належить їм признати. На підставі міської ординації, яка має бути видана, належить остільки обмежити вплив органів ц. і к. військової управи на адміністраційну управу міських громад, оскільки дозволяють на се інтереси ц. і к. військової управи та правильне веденне справ. До нарад окружних команд над господарським значіннем їх розпорядків належить покликати мужів довіря з вибраних представників громад у числі, яке відповідає чисельности населення громади, а евентуально також і податковій силі.

„Се дорадче тіло, яке урядово можна-б назвати окружною радою, належить скликувати в деяких відступах часу, напр. раз на місяць, в осідку окружної команди. Розпорядки, які впливають у більшім ступні на економічні інтереси населення, треба предложити передовсім до опінії окружній раді, а її предложення й гадки, нею піднесені, все треба взяти під зрілу розвагу.“

Дуже цікавий приказ про воскресення польського товариства „Macierz Szkolna“, про надання йому офіційного характеру органу для шкільництва, з припорученням військовим і цивільним органам адміністрації вступати в товариство як спмагаючі члени й попірати його в діяльности. Комунікат воєнного пресового бюро звчить: „Начальна Команда Армії вислала до генеральної військової губернії в Любліні приказ отсього змісту:

Щоб пособити розвиткови шкільництва в нашій польській окупаційній терені й дати фахову поміч тим органам ц. і к. військової управи, яким поручено шкільну власть, є вельми пожаданою річю, аби в ц. і к. окупаційній терені віджила діяльність польського шкільного товариства „Polska Macierz Szkolna“, котре перед рядом літ здавила російська власть. Се товариство має стати самостійною організацією. Її філіям і поодиноким особам, чи корпораціям, що належать до товариства як члени, має військова управа уділити всякої помочи в їх діяльности. Треба, щоб до товариства вступали нові члени, та відповідало-б воно нашому відношенню до польського народу й нашим змаганням до культурного розвитку Поляків, колиб військової й цивільні органи ц. і к. військової управи приступили до товариства як спмагаючі члени. Поодинокі місцеві філії та групи мають можливо скоро зєдинити ся в самостійну централю в Любліні, звідки кермуватиметь ся цілою просвітою й економічною діяльністю товариства. Нагляд над школою й іншими функціями шкільної власти буде, як досі, виконувати ц. і к. військова управа. До прибічних рад при кожній шкільній власті, що мають утворити ся, треба також окрім представників релігійних стоваришень, учительства, громад і санітарної опіки покликувати й членів товариства „Polskiej Macierzy Szkolnej“. Внески та предложення шкільних рад будуть шкільні власти в кожнім поодинокім випадку провірювати й розважувати, а евентуально скористають з них при своїх самостійних розпорядках. Одначе з другого боку ц. і к. команди мають при всіх розпорядках в області шкільництва питати про опінію Шкільної Ради й повідомлювати ту Раду про задумані розпорядки ще перед їх виданнем.“

Дальшим поширенням участі населення в шкільництві й забезпеченням його польського характеру є заповідь утворення при люблінським воєнним генерал-губернаторстві Шкільної Ради для зайнятої області, при участі представників усіх віроісповідань, крім православного, та представників польської „Macierz-i Szkoln-oj“. Комунікат воєнного пресового бюро про се звучить:

„В дальшій приміненню основи допущення населення до адміністрації загалом, а також до шкільництва Начальна Команда Армії по думці внесень військового генерал-губернатора в Люблін згодила ся на утворення Шкільної губернiальної Ради для зайнятої області. До сеї інституції, завданням котрої буде давати вказівки військовому генерал-губернаторству в області просвіти, виховання й нагляду над шкільництвом, покличеть ся крім урядових функціонерів між иншим представників віроісповідань: католицького, протестантського й жидівського, відпоручників міських громад і представників товариства польської „Macierz-i Szkoln-oj“. Відповідний розпорядок, який незабаром появиться, належить уважати за новий доказ довіря до населення зайнятих областей“.

Польська преса прийняла всі повищі прикази незвичайно прихильно й пояснює їх як остаточне прилучення Холмщини до Польського Королівства та як узнання з боку Австро-Угорщини польського (?) характеру Холмщини. При сїм деякі газети подають і генезу сих приказів.

Ось що читаємо в краківській „Now-i Reform-i“ з дня 15 с. м., яка є офіційним органом Польського Кола й польського Начального Народного Комітету.

Забираючи голос з приводу меморіалу, врученого пресом Польського Кола Білинським австро-угорському міністрови заграничних справ і австрійському президентови міністрів, „Nowa Reforma“ пише:

„Думка меморіалу повстала вже давно. Польські провідні політичні сфери здавали собі вже віддавна справу з того, що є їх елементарним національним обовязком указати покликаним чинникам у державі властиві дороги, які ведуть до позитивного поалагодження польської справи, як також подати їм до відомости свій погляд на всі ті явища, котрі виповнили час війни в Галичині й Польським Королівстві.

„Вручений 10 с. м. представникам правительства меморіал є вступом до сеї акції. Сей документ, знавий у наших політичних сферах від кількох днів, зустрічаєть ся всюди з признаннем. Усі признають, що знаменитий автор меморіалу умів дуже добре злучити в нїм такт і розум державного мужа з відвагою та точністю вислову. Сказано в тїм меморіалі все, що треба було сказати.

„Останні прикази начальної команди в справі прилучення Холмщини, воскресення Шкільної Матиці й покликання місцевих елементів до адміністраційних задач окупації, як також ряд актив, а передовсім приречень щодо Галичини зостають ся в тіснім звязку з сим меморіалом і його мотивами. Обставини й умови в останніх часах склали ся так, що у віденських міродатних сферах витворив ся деякий ґрунт для позитивної польської діяльності, наслідки якої заповідають ся корисно.

„Хід випадків останніх двох тижнів доказує найліпше, як дуже пекучою справою було покинення тої мертвої точки, на якій польська справа стояла від початку. Якесь подразненне творчости в області польської справи було вже необхідне, бо инакше житте було-б само шукало для себе форм і творило факти, переміна або навіть скасування яких, хочби показали ся можливими, були-б у кождім разі дуже трудні.“

Про наслідки прилучення Холмщини до Польського Королівства пише „Gazeta Radomska“ ось що:

„Фактичним наслідком прилучення Холмщини до Польського Королівства буде те, що польське населення й польська мова набудуть там своїх прав. Як знаємо, дотепер, як у російським краю, а властиво українським — бо Українці зголосили до тих земель

свої права — урядовою мовою була німецька й українська мова. В дійности Українців у Холмщині нема. Є там лише два табори: польсько-католицький і православно-російський, властиво ще „ruski“ (український), але щораз більше москowlений; у часі сучасної війни захоче він виразне російське становище, а вкінці уступає з російським військом у глибину Росії. На місці зостаєть ся правдивий господар сеї землі, католицько-польський народ, православне населення спадає в деяких місцях до 2 процент, загалом не доходить до 10 процент. Так напр. Холм, місто з 13 церквами й 1 костелом, числило перед війною на 20.000 населення 6000 православних, головно чиновників, попів і війська. Нині на 14.000 населення є ледви 162 православних. Дїло помоскowlення, веденого стільки літ проти польського чинника, було штучне й упало, як будівля з карт.“

Таке поясненне справи подали й инші польські часописи. Подаємо ще два цікаві коментарі.

У статі „Три розпорядки“ пише краківський „Glos Narodu“: Всі ті три факти мають величезне значінне. Через адміністраційне прилучення повітів, відрізаних від Королівства за російського панування, висловили окупаційні власти неначе свій погляд на національні відносини в сих землях, признали їх нерозривну етнічно-політичну звязь з Польським Королівством. Через позволенне на діяльність „Macierz-i“ дають сї власти доказ, що розуміють могутне змаганне до просвіти, котре так знаменито свідчить про національні почування й горожанську енергію Королівства. Вкінці признанне польському населенню дорадчого голосу в управі зайнятих територій є також доказом, що оцінено, які моральні й духові сили можна використати для загального добра, коли увільнить ся їх і позволить ся їм ділати.“

Стиль „Slow-a Polsk-oro“, що втікло з Москалями до Росії, пригадує статя „Wiedeńsk-oro Kurjer-a Polsk-oro“ п. з. „Прилучення Холмщини до Королівства“, в якій між иншим читаємо: „По усуненню російської інвазії з меж Королівства й Литви виресли на місце російських нові претенсії до Підляся й Холмщини: українські претенсії.

„Вилучення Холмщини російським правительством звернуло на неї очі Українців, котрі маніфестаційним способом зсолідаризували ся тоді. Думали, що в відокремленій Холмщині повстане український рух, — гірко завели ся. На Підлясю та в Холмщині зустріли ся з собою тільки два становища: польсько-католицьке й російсько-православне. Третього не було й не могло бути. Унія, котра була немов мостом між католицизмом і православем, була наскрізь польська. Українців не памятає ні Холмщина ні Підлясе, бо їх не було тут ніколи. Як отже пояснити собі маніфестаційний аплявз українського клубу в справі відокремлення Холмщини, або ті претенсії, які підносять тепер українські провідники до сеї землі? Таке антипольське становище покриваєть ся з москowlїством. Українські провідники пробували вже тут ґрунту, але мусіли скоро виїжджати, не зискавши нічого. Отже пощо підносити крик про „переслідовану українську землю?“ Хиба тільки в тій цілі, щоб творити нові точки тертя й саме з нами.

„Холмська чи підляська справа в дійности не істнувала як національна проблема. Сотворив її войовничий російський націоналізм, що шукає жиру, а тенденційно підносить український шовінізм. Перший програв, другий поза розпочатим кроком навіть не стане до боротьби, бо не найде на Підлясю або в холмській землі для себе достаточної підстави.

„Сподіваємо ся, що тепер по останнім розпорядку Начальної Команди Армії так само під тим, як і під иншими оглядами, окупаційні власти схочуть витягати властиві послїдовности з факту, що Холмщина є польською й тільки польською країною“.

Ідентифікування оборонного становища Українців супроти польських заборчих змагань на українських землях з москowlїством — се старий випробований спосіб боротьби Поляків против Українців. Повторює його польська преса, як се видно з наведеної вище цитати, й тепер у звязку з холмською справою.

Одночасно з коментарями до приказів Начальної Команди Армії в справі Холмщини подає польська преса інформації про поступу польонізаційної акції в с'їм краю, а польські просвітні організації в Галичині заповідають широкую акцію для піддержання сеї акції на місці.

І так приносять польські часописи, що до організації польського шкільництва в Холмщині взяли ся Поляки зараз після окупації сеї країни австро-угорськими військами. Уже з початком жовтня 1915 р. почали в холмськїм повіті повставати одновідділові школи, а де до того були пригожі умови, школи з двома й більше відділами. Тепер на 13 громад, які обіймають менше-більше 250 сіл, існує 51 шкіль, в яких учить 56 кваліфікованих і некваліфікованих, переважно жіночих учительських сил, і в яких побирає науку до 2500 учеників і учениць. Переєчно сї школи мають по 50 учеників і учениць; є такі, в котрих є їх 22—24, але є й такі, що в них число дітей доходить до 130. При половині сїх шкіл існують до того вечірні курси для старших з програмою науки, зближеною до шкільної, на які загалом ходило до 400 осіб. Школи існують в отсїх збірних громадах: Букова 1, Циців 4, Кривички 5, Вільховець 5, Павлів 1, Раколупи 6, Рейовець 4, Сідлище 2, Став 9, Свірже 4, Юрка 2, Войславичі 3, Жмудь 3, місто Холм 2, разом 51 шкіль.

Засоби на удержання побирали школи зі шкільних оплат (від дитини 1 рубель), решту з субвенції холмського Обивательського Комітету, а декуди з субвенції самихже громад. Поміщення на школи давали громади. Підручники спроваджувано з Люблина або з Варшави.

Школи відвідував інспектор при холмськїй окружній команді, даючи їм свої ради, вказівки й припоручення. Усї школи з днем 1 липня переходять на державний кошт.

Польська шкільна та просвітна програма на найближшу будучність ось така: устійненне й удосконаленне наукового плану для польських шкіл, поборюванне неписьменности серед старших, покликанне до життя шкіл там, де їх ще нема, поширюванне книжок і часописей, поширюванне факхових відомостей і знання про суспільно-економічні, культурні й політичні відносини сучасної Польщі. Більшу частину тих завдань перебере на себе польська „Macierz Szkolna“.

Польська преса уважає певним, що шкільництво в Холмщині буде не тільки по мові, але й по своїм дуєі та програмі польським.

Треба тут ствердити, що і в інших повітах Холмщини позакладано багато польських шкіл, але нема жадної української.

До матеріального спомогання польського шкільництва в Холмщині закликає польську суспільність у Галичині галицьке краєве „Towarzystwo Szkoły Ludowej“ в Кракові у відозві під заголовком: „Краків—Холмщині“. У с'їм покликку між иншим читаємо: „Земляки! Знад Буга доходить до нас голос, що кличе помочи. Братньої помочи кличе Холмщина, сея найбільше мученицька земля з усіх польських земель. Протягом довгих десятків літ нашої історії була Холмщина для нас символом видержання. Відділенне Холмщини від Королівства відчув цілий народ як найбільший злочин, якого по поділі Польщі допустила ся Росія на живім тілі нашого рідного краю, як злочин проти святого права до життя, бо цілю відділення було виданне польської душі на жертву чужому ворожому нам елементови.

„Та Холмщина не заложила рук. На руїнах містечок і сіл, на румовищах церков починають виростати підвалини під нову, вільну від царських кайдан Польщу. Перед світом свідчать Холмщина, що відорвана від матері, до неї вертає, що польською була, польською є і польською зостати ся муєть.

„Та не все сили вистарчуть на заміри. Покритте краю с'їю шкіль, створенне середнього шкільництва, покладенне тривких підвалин під просвітні інституції се завдання, що переростають тепер сили Холмщини. На те треба грошевих жертв цілої польської суспільности“.

Кінчить ся відозва закликком: „Земляки! Від теперішньої хвилі залежить багато, дуже багато. Памятайте, що кождий гріш, зложений на біжучий фонд Холмщини, що кожда книжка, яку відсїль вишлемо на Холмщину, се пеголки, з яких виросте непереможна кріпость польщини, якій на імя — Холмщина!“

Образ теперішнього фактичного стану річей у Холмщині, на підставі наведених документів, був би не повний, якби ми не пригадали читачам свого часу оголошених воєнною пресоюю кватирею розпорядків щодо забезпечення прав українського населення в зайнятих областях.

Права української мови в адміністрації при утворюванню люблинського воєнного генерал-губернаторства забезпечено таким робом:

„Ті самі права, якими наділяеть ся польську мову, при уладженню управи в українських околицях, прислугують українськїй мові. Робить ся заходи, щоб у зносинах з українськими сторонами уживано української мови й аби мешканці українських громад перед ц. і к. командами та властями в кождім часі могли шукати та знаходити право в своїй мові“.

Тим самим признано уживанне кириличної азбуки, яку у виключно польських околицях скасовано разом з уживаннем московської мови.

Загальні приписи забезпечують уживанне рідної мови населення спеціально: 1. в публичних оповіщеннях — побіч німецької мови; 2. що уряди приймають письма й подання в с'їй мові так, як у німецькїй; 3. що громади й громадські суди мають свободу вибрати собі мову урядування й означити обсяг, у яким буде вживати ся друга мова.

Команда другої австрійської армії (Бем-Ермолі) видала була дня 22 вересня с. р. ось який розпорядок до підданих собі органів у справі забезпечення прав української мови:

„З огляду на поширенне австрійської військової управи на області, заселені Українцями, розпоряджуєть ся отсе для округів Конгресової Польщі, положених на схід від східної границі округів Любартова, Люблина й Янова.

„У зносинах з українськими сторонами належить уживати української мови.

„Прилюдні оголошення подаєть ся також в українськїй мові.

„Громади та громадські суди можуть по своїй волі установляти українську, польську або німецьку мову своєю урядовою мовою й означувати розміри, в яких будуть уживати інших мов.

„Австрійські команди та власти муєть окрім прошень і дописей у польськїй і німецькїй мові приймати так само прошення й дописи в українськїй мові.“

Українське шкільництво в Холмщині забезпечує такий приказ Начальної Команди Армії:

„В округах воєнного генерал-губернаторства на схід від східної границі округів Любартів, Люблин і Янів уживаєть ся на приказ військового генерал-губернатора українська мова як викладова в тих публичних школах, у котрих української розговірної мови вживає більшість дітей, для яких має служити школа“. Розумієть ся, що московських діалектів не уважає розпорядок за українську мову.

Далі мова в розпорядку про права українських меншостей. „На випадок, якби заведено в школі иншу викладову мову, а найдеть ся сорок дітей, що вживають української мови, на приказ генерал-губернатора відкриваєть ся для них науку в українськїй мові. Навідворіт, де викладовою мовою є українська мова, а найдеть ся там 40 дітей німецької або польської меншости, відкриваєть ся для них науку в їх рідній мові.“

Слід ще накінець навести свого часу оголошене в українських часописах письмо намісника Галичини г. м. ф. Колляда до Загальної Української Ради з дня 11 жовтня 1915 р. ч. 20150 такого змісту:

„З причини поширення ц. і к. військової управи на части російської холмської губернії, звернула ся Президія Головної Української Національної Ради в поданім до На-

чальної Команди Армії (начальної команди етапів) пропаятним письмі з проською, щоб ц. і к. військова управа уважала цілий обшар утвореної в 1912 р. холмської губернії як українську територію та при установлюванні окружних команд на сім обшарі узглядняла тільки губерніяльну межу, як також поділ на округи з 1912 р., бо давній губерніяльний і окружний поділ не узгляднив національних відносин сього обшару й на випадок примінення його міг би діймаючи нарушити права українського народу.

„Національна Рада предложила також ц. і к. Начальній Команді Армії спис осіб української національності, здатних до адміністраційної служби в зайнятих частях Росії.

„На бажанне ц. і к. Начальної Команди Армії (начальної команди етапів) і наслідком рескрипту Пана Міністра внутрішніх справ з дня 2 с. м. ч. 20289/М. І. маю честь висловити іменем Начальної Команди подяку за повищій спис осіб, здатних до адміністраційної служби, причім за примічаю, що ц. і к. військова управа в зайнятих краях ведена всюди найбільшою справедливістю й безсторонністю без огляду на релігійні, суспільні й національні ріжниці, дбаючи тільки про те, щоб забезпечити добробут, а особливо удержати людність у можливих межах, допильнувати її поправного й чесного поведення, удержати спокій і порядок.

„Національна приналежність органів ц. і к. військової управи наслідком сього не входить загалом у рахубу, а військова управа стоїть виключно на австро-угорськїм етаповищі.

„В язових справах є її заходом, аби безпосередня стичність ц. і к. команд з людністю не дізнавала нарушенія через посередництво яких небудь осіб, як також аби мешканці зайнятих країв могли доходити своїх прав у власній мові. Для осягнення сеї ціли в кождім поодинокім випадку ц. і к. Начальна Команда Армії застерегла собі також узгляд-

ненне в міру потреби поданих до її відома Національною Радою персональних дат.

„Твердження Ради, що узгляднюванне української мови розтягло ся тільки на округи Холм, Грубешів, Томашів не згідне з дійсним станом річі. Розпоряджена Начальною Командою Армії (начальною командою етапів) охорона язових прав українських сторін обіймає саме округи конгресової Польщі на схід від східної межі округів: Любартів, Люблин, Янів, а прото так само й округи Красностав, Замосте й Білгорай“.

На всі інші представлення в справі Холмщини до міродайних чинників українська політична репрезентація одержувала відповіді й запевнення в такім дусі, як повище письмо.

*

Ми вичерпали майже увесь фактичний матеріал, доступний для журналістичного ужитку, бо оголошений у пресі. З зрозумілих причин не можемо подати від себе жадних коментарів. Скажемо тільки так:

Холмщина є історично й етнографічно українська земля. Місто Холм було в минувшині одним з осередків нашої державности. Український народ завжди з найбільшою тривогою глядів, як на польські посягання на сей край, так і на брутальну русифікаційну політику супроти Холмщини російського правительства. В часі війни живуть Українці надією на визволенне Холмщини й сусідніх з нею територій на схід і зпід Росії і зпід евентуальної Польщі. Ми певні, що прилученне Холмщини до часті Польського Королівства, адміністрованого Австро-Угорщиною, мав в собі лише причини мілітарної й тактичної натурї та не пересуджує політичної границі між польською й українською національними територіями, що зостануть ся по війні поза Росією. Український народ ніколи не зрєзигнув з тої частини своєї землі, з якою лучить ся так тісно його історія й культура.

ШЕКСПІР.

(Продовженне).

Божественна первісність людського почування й первісність чину, котрий пливе з нього, — се одна з великих ідей Шекспірової штуки. З виїмкою одного одинокого Гамлета — нема ніодної трагедії Шекспіра, в якій герой дав би собою керувати якимсь обставинам поза собою. Його герой знає тільки своє „я“ і його правила. Коли ті правила витворюють конфлікт з окруженнем, тоді окруженню треба виповісти війну й вести її на смерть і життє, як Кориолан, як Макбет, як Річард III, як Йорк, як Монтеї й Капулетти. Шекспірова людина повна чудової внутрішньої свободи й тому вона в правилі як характер — велика. Несвідомий метод казки в його штуках — значить представлення події як такої, без тривожного огляду на ступінь її правдоподібности та її ідейну злуку з життєм — позволяє йому малювати людей в тих величезних розмірах, які — крім нього — подибуємо ще хіба в творах Мікеля Анджела. Здаєть ся нам иноді, що саме Шекспірові характери висловлюють собою сю Діонисову роскіш вольного життя вольної людини, яка на півстоліття перед ним зродила ся зі щасливою епохою ренесансу, а за його часів у барокових архитворах втілювала ся в ті сяючі краски й велетенські людські тіла, котрі ось бачимо у Рубенса. Щось із подиху весняного ранка, що оживотворює, було в часі Шекспіра й той подих весни людства по середньовічній темряві хвилює вічно свіжими течіями в його творах. Зрештою його рідна країна, сучасна йому Англія, була тоді могутня й щаслива, як ніколи передим. Мав нагоду бачити в ній велич під кождим оглядом і дивити ся на великих побідників життя. На престолі сиділа королева Єлисавета, а її дорадниками були

такі характери, як Берлі, Лестер, Ралей, Сідней, Дрейк і Есекс. Заведений протестантизм зміцняв у народі почуттє внутрішньої свободи, а морські подорожі Дрейка й Ралея збагачували державу новими землями та підносили національну свідомість. Науки розцвітали ся — королева та її окруженне говорили плавно по латинськї й володіли декількома європейськими мовами. Гомер, Тукидид, Плютарх і Овід знаходять в Англії своїх перекладчиків, а так само твори Італійців, Французів, Еспанців, Нідерляндців і Німців. Аріосто й Тассо належать тут до улюблених поетів. Заводить ся система арабських цифр і альгебра, а попри відкриттє компасу та правил земного магнетизму відкриває Гарвей 16/15 правила обігу крови. А Франціск Бекон проголошує перший раз модерну філософію досвіду (Novum Organum 1608—20). Промисл, торгівля й управа землі розвивають ся на тих широких основах, які опісля стають взірцем для цілої Європи, — а цілий той могутній культурний розвиток витворює пестиву вигоду й красу буденного життя. Єлисавета любить пишні забавки й радо бачить, як народ гуляє, — тому й блискучих свят і вричностей у році немало. Одяги багатих верств суспільности стають вишукані й казочно дорогі: черевики любимця королевої — Ралея цїнують один хроніст на 6600 дукатів. А на тлі сеї величі й краси життя — життєві трагедії у великім стилі. Ось смерть Марії Стюарт або любимця Єлисавети, Есекса, який по короткім сні могутности кладе голову під топір ката. Може тому й легко було творити Шекспірові такі чарівні сцени таємної королівської любови, як ось між Сефоком і Маргаретою (Гайнріх VI) та ма-

ловати такий потрясливий образ жорстокої королевої, як у сцені між сею-ж Маргаретою й бунтарем Йорком. Єлисавета сама була героїною трагічних королівських романів. Так прообраз величі залежав від часу й прообраз того казочно гулячого життя щасливих життем і силою людей, яке ще сьогодні так дивно вражає, коли читати опис королівського свята в „Кенільверті“ Вальтер Скота. У злупі з загальним свободолюбним духом часу мусіло Шекспірове національне середовище, з яким він як актор, а опісля й директор театру — стояв усе в безпосередніх зносинах, витворити в творчій душі сю широкість думки, для якої нема ні меж часу, ні місця, ні щоденної моралі.

Чи не смішне те, що в часі, коли сицилійський король Леонт („Зимова казка“) посилає до дельфійської пророчні послів, його жінка Герміоне є донькою російського царя, а брат Поліксен королем Чехії? Або те, що жінки в „Коріолянці“ — значить у перших часах Риму — титулюють ся взаємно „madam“? Або те, що Клеопатра жадає пера й чорнила? Воно ось ще питання, чи такі й інші суперечности треба нам конче приписувати безжурности фантазії поета. А що, як Шекспір, той іноді геніяльний сміхунчик, уживав їх свідомо, щоб розбавити на хвилю партеру публіку? Йому йде головню про людину. І там, де він витворює таємні лабіринти людської душі, слідить за мікроскопійними лініями, котрих не вловити як блискавки, а котрі йдуть від вражіння до почування, від почування до думки, а від думки до чину, там його демонічний дух не знає глибіней, в яких не зміг би потонути і їх розслідити. Здаєть ся нам іноді, що Шекспір таки бачить угаєний процес людського думання, схоплює силою якоїсь надлюдської інтуїції сю хвилю, в котрій кров ліпить думку, а думка слово й він кидає на папір ті первісні, шойно зроджені, ще мов теплою кровю людського серця розгріті слова, тріумфуючи над темнявами нашої душі мов над розкритим насильно адом. Може тому його мова є тяжка, при поверховнім читанню просто незрозуміла, ба, томлива, скрізь без того блискучого полету, який ось студеним блиском сяє у Французів, а балакливим патосом хвилює у Шіллера. Його голос доходить до нас усе мов з морських глибин. Мов продираєть ся скрізь ті віковічні звали, якими ген на дні опанцирена людська душа й тому в нїм таке велике багатство підзвуків, які немов подавляють головне слово. Інші поети говорять про людину, а він один, у кождім разі він перший, як ніхто по нїм з людини. Тому нам так тяжко схопити в його творах проблиски його власної душі. Як той воздушний дух Аріель в його „Бурі“ — він творить між людьми та для людей, але вповні для них невидимий і тільки чарівне діло звіщає, що він тут був і бачив нас і думав про нас. Людина для нього є всім. Поза туземним життем і його щастем і розкішю існування Шекспір не знає іншого щастя. Заземський світ — се тільки смерть і темрява, отже невисловлене горе. І аж, коли бачить ся смерть, те чудове житте стає божевільною казкою, бо поза ним — що є, що є поза життем, питаєть ся Гамлет? Шекспір ненавидить смерть. І ненавидить усе, що є джерелом смерті: неміч, тривогу, недугу й нужду. Про Бога сей великий поет не вмів нічого великого сказати. Його герої клянуть ся правильно Юпітрами, Аполонами, Діанами й Венерами, не роблять собі нічого з богів, а тільки один одинокий Гамлет не в силі довго забити людини тому, що в нього жах перед іншим світом. Так, тільки один Гамлет озарений

в Шекспіра — хоч блідо — сьйвом Христового часу. А всі інші своєю найглибшою істотою погане, дужі своєю волею та пожадливістю життя погане. Льви, що гуляють, як сказав би Ніцше: „Що за архитвір людина!“ — каже раз Гамлет. — „Яка дуже благородна своїм розумом, які необмежені є її здібности! Які визначні й достойні подиву її постать і рухи! Як подібна вона до ангела своїми вчинками, а до Бога своїм розуміннем! Прикраса світа — прообраз всього, що живе!“ І Шекспір любить людей, в котрих уся краса людини в силі справді достойно втілити ся. На загал у нього тільки декілька штук, де нема королів. Але й там, де їх нема, є героями, або бодай найважнішими особами князі й аристократи. Одна одинока комедія „Веселі куми з Віндзору“ — розграваеть ся тільки між простими горожанами. Під сим оглядом Шекспір стоїть проти суспільства вповні на становищі середньовіччя. Оскільки саме світогляд середньовічного монаха з його аскезою й покорюю проти заземського світа в Шекспіра стертий на порошок, остільки Шекспір переймає безумовно строго аристократичний спосіб думання середньовічного лицаря з його погордою для товпи. Народ як такий існує для нього тільки тоді, коли він виступає як тло, як контраст до вчинків великих одиниць, а й тоді представляє його Шекспір нерозумним манекіном, який каже раз так, а раз ні, а опісля противорічить собі упять, відповідно до того, як керує ним воля одиниці. Тому то й так легко Шекспірови перевести народні сцени в Юлію Цезарі, де Брут так само без труда переконує люд, що треба конче забити Цезара, як і Марк Антон у звісній промові про жорстокість того чину. „Простий народ опоганує як смола благородний дим“ — каже раз з погордою князь Йорк, а Клеопатра прирівнює його до „човна на ріці, котре піддаєть ся кождому напорови хвиль і розпадаєть ся вкінці на кусні“. Для лорда Кліффорда — простий народ — се перо, яке нагинаєть ся там, куди віє вітер, а й трибун Муруль клеймить його „каміннем, в яким нема ні сліду якогось почування“. А Коріолян, той непримиренний ворог сірої товпи, кличе до люду: „Чого ви хочете, собаки, ви, що не вмієте дати собі ради ні з миром, ні з війною? Війна вас жахає, а мир тільки степенує вашу безличність. Як що хто покладає надію на вас, то ви там, де маєте бути львами, є зайцями, а де маєте бути лисами, там ви гусками; по правді — ви настільки заслугоєте на довіре, як жевріюче вугле на леді, як град на сонці. Ціла ваша спромога в тім, що ви того, хто за злочин потерпів кару, проголошуєте достойним мужем і кленете праву, що його засудило. Хто має право до пошани, того ви ненавидите, а ваші бажання — се забаганки хорої людини, яка саме того бажає, що їй шкодить . . . Кат вас бери! Як тут вам вірити? Ви зміняєте що хвилі ваш осуд, — називаєте благородним того, хто саме був вам ненависний, і зобиджаєте того, котрого саме вихвалювали“.

Не диво тому, що бунтарь Кейд (Гайнріх VI) може просто глумливою промовою, яка виглядає скорше на гумористичний пролог піяка ніж на промову вождя повстання, потягнути за собою товпу, котрій усе та всюди йде тільки про рабунок і їду, й що Річард III може у прославленій сцені з Анною, прилюдно так обрехати нещасну княжну, не стрічаючи слівця спротиву зі сторони товпи, яка їх окружає. Найяркіше виступає те знехтування народу як суспільства в циклі королівських драм (Гайнріх IV, V, VI) і щойно тут — на мою гадку — можна відчути се як кардинальну хибу, бо зза того,

що Шекспір, представляючи державні перевороти, виключає народ цілком від участі й велить судбі держави розгравати ся тільки в королівських теремах у діяльностях усе тих самих декількох одиниць, той королівський вінець переходить з рук до рук як забавка, котру здобуваєть ся першим ліпшим заговором. І саме з огляду на те, здаєть ся мені, що виводжуванне постати Фалстофа в такім великім числі сцен, як се бачить ся в „Гайнріху IV“, не зважаючи на цілу майстерність сього типу, не було конче щасливою гадкою, бо кінець кінців Фальстофо та його приятелі стають самотніми репрезентантами англійського суспільства поза королівською родиною, й маєть ся немиле вражінне, що Англія — се тільки королівський терем і Фалстофовий шинок. І ціла трагедія царя Ліра муєла-б, здаєть ся, цілком инакше виглядати, як би Шекспір просто не виключив був насильним, ніякою історичною традицією неусправедливленим способом народу цілком від участі в його судбі. Бо де-ж можливе, щоб народ міг спокійно дивити ся на таке нелюдське мученне свого короля, короля „в кожній пяді“, як каже про себе Лір, що сотворив цілу могутність тої держави? Або як можливе таке мовчанне народу проти факту убійства короля, як у „Макбеті“? Але хотіло ся-б сказати за Полонієм: в сім божевіллі є метод. Ось і ті всі боротьби в Шекспіра, в яких рішаєть ся судба нації, все роблять на нас вражінне дво-боїв, а не боротьби двох національних таборів. Та хоч між королівськими драмами й Ліром і Коріоляном є протяг двох періодів розвитку поета, метод першенства одиниці не змінить ся. „Гайнріх VI“, перша часть котрого на мою гадку не є твором Шекспіра, за те-ж чудова друга й гарна третя без сумніву, написаний 1592, Лір 1607, а Коріолян

1609 р. По 1609 р. йдуть уже тільки: „Димбелін“, „Зимова казка“ й „Буря“. Значить, що Коріолян є останньою трагедією Шекспіра. А проте саме той твір є монументальним відгуком Шекспірової ненависти до товпи! Так те, що тут закинено королівським драмам, не було промахом лебютанта. Як у казці є тільки Гарун-аль-Рашид і красна царівна і бідний дров'як, так і в Шекспіра є задалегідь тільки дві кляси: король і його окруженне та товпа. Королі є могутні, а товпа обдерта голота. Так міг дивити ся без застанови на суспільство той, хто жив у віці князів італійського ренесансу, Цезара Борджі й міг читати „Il Principe“ Маккіавелля. На той останній здогад наводить мене те, що Яго, сей безперечно найбільший тиран між його героями, є Фльорентійцем. І Яго каже про себе, неначе щойно наслухав ся Маккіавеля: „Як що я йому служу, я служу сам собі; Бог хай мені буде свідком, се не дієть ся з любови або з обовязку, — я не є тим, чим я є!“ А про вірних дружинників таке: „У світі можна бачити не одного перейнятого своїм обовязком плазуна, який, повний любови до воєнного послуху, зносить терпеливо прикристи своєї служби як віслук ради того стерва, що кидають йому в жолоб, хоч на старість проганяють його. Бичувати-б таких вірних дурнів!“ А Полоній, сей репрезентант життєвої хитрости, поручає своему синові передовсім: „Будь вірний тільки сам собі!“ Так трудно не добачити в сім духовім аристократизмі, в сій ненависти дужої одиниці до людини, яка або з природи му-ситься або таки своєвільно хоче підпорядкувати ся волі иншого, — другу з найголовніших ідей Шекспірових трагедій.

Остан Грицай.

(Далі буде).

Російська небезпека для Європи.

(Як Росіяне через „неославянську“ пропаганду, через підкуп, через церкви, школи, легатійні казальниці, московські книжарні та професійне московфільство підготували зайняття Галичини).

В болгарськім деннику „Камбана“, ч. 2591 з дня 9 червня с. р., помістив Павло Гільдебранд на сю тему дуже цікаву статтю, з якої подаємо деякі виривки.

Дня 9 марта 1914 р. розпочав ся у Львові дуже характеристичний процес за державну зраду, що закінчив ся 6 червня, на декілька тижнів перед вибухом війни. Бендасюка й ще декількох інших обвинувачено в російській пропаганді на шкоду австро-угорської монархії. Процес викликав велике зацікавленне в Росії, а російська преса грозила, що засуд обвинувачених матиме неприємні наслідки для Поляків у Росії.

Багато видних російських діячів приїхало до Львова на процес, російські гості заховували ся як у себе вдома; в судовій залі цілували ся з обвинуваченими. Присяглі судді, не зважаючи на переведені докази, увільнили всіх обвинувачених.

... Коли вглибити ся в лабіринти російської агітації, стає цілком ясно, що вже перед війною існувала серйозна небезпека для цілости австро-угорської монархії. Загальну увагу звертала на себе сильна австро-російська боротьба на балканськім півострові. Інтерес до того, що творило ся на північно-східній границі, був другорядний і Австро-Угорщина виявила повну сліпоту супроти сеї небезпеки. Галичина се знаменитий доказ, що Австро-Угорщина не хотіла війни, а з другого боку російська агітація в монархії доказує, як неминуча була та війна.

Російська агітація продовжувала ся десятки літ і багато помагали їй національні противенства між Поляками й Українцями в Галичині. Управа краю є від давніх часів польська.

Національні ріжниці проявляють ся в соціальних і економічних відносинах. Інтелігенція, велика посілість та урядники по більшій часті Поляки, селяне в східній Галичині Українці. Поляки противні засадничим переминам теперішнього устрою. Українці заявляють себе правдивими приятелями монархії в противенстві до московфільських Поляків. З польського боку знову кажуть, що Українці є не тільки революціонери, а й небезпечні для цілости імперії, бо стоять у близьких відносинах до московського народу...

Москвофільська агітація в Галичині розпочала ся в 1840 р. за царя Николая I від професора М. Погодіна, що обїхав у сім часі Австрію. В 1841 р. один чеський учений заявив, що Чехія буде свободна, незалежна й господарем у себе вдома тільки тоді, коли Росія наново запаує над Галичиною. Панславістичні надії збільшили ся, коли буря 1848 р. заколибала австрійською державою й коли російська армія пішла на Угорщину, щоб помогти здушити революцію. Се змішанне у внутрішній розвиток наддунайської імперії піднесло значно престиж Росії між полудневими й західними Славянами. Російська справа найшла енергічного помічника в особі придворного радника Адольфа Добрянського.

Кримська війна відіпхнула Росію назад, а польське повстанне 1863 р. охолодило розгорілі славянські мозки. Засноване в 1835 р. „Славянское благотворительное Общество“ поширює свою діяльність і серед славянських народів Австро-Угорщини... З новою силою розпочала ся агітація, коли російський колюс розбито в східній Азії й коли наново звернено увагу на національні проблеми в Австрії та на Балкані. Повна інтрига в Галичині стає щораз сильніша й не зовсім безосновні були докори супроти де-

яких галицьких намісників, що вони більше журили ся, щоб тиснути пригнічених Українців, ніж аби паралізувати російське змішування.

Один з них в 1908 р. упав за се від кулі одного українського студента.

Політика гр. Еренталя, котрий у 1908 р. довів до анексії Боснії та Герцеговини, затрівожила дуже Росію й була б уже тоді вибухла війна, колиб Росія мала тоді добре уоружену армію. Характеристичне, що в маю с. р. три австрійські парламентарні посли поїхали до Петербурга та брали участь у панславистичній конференції, а провідник польської партії в Думі Роман Дмовський заявив, що германізм є справжній ворог Славян і Поляків. Крім „Славянського благодетельного Общества“ основано в Росії ще

„Галицько-русскій Союз“, що мав за ціль пропаганду в Галичині.

В липні знову відбув ся великий славянський конгрес у Празі, який назвали неославянським замість панславистичним. Поляки з Галичини були сильно там заступлені й говорили довго та широко про російсько-польське збратання. Російських гостей запросили Поляки до Кракова, Перемишля та Львова, де їм уладжено великі бенкети.

Далі оповідає автор подрбно про москвофільську пропаганду в східній Галичині, про товариство Качковського, бурси, мільйонові субсидії з Росії, шпіонажу й кінчить, що краще годі було приготувати агітаторів і шпіонів, як се все допустив галицький уряд.

Др. Лев Ганкевич.

Вісти.

Концерт-академія в честь Ів. Франка у Відні. Українське акад. товариство „Січ“ уладжує в неділю 9 липня 1916 о год. 4 пополудні концерт-академію пам'яті Івана Франка в залі Konzerthaus-u, Wien III, Lothringerstrasse 20, з отсею програмою:

1. Відкриття — т. Ем. Сандул; 2. Непроглядною юрбою (мужеський хор); 3. Франко-Лисенко: Я не кляв тебе, о зоре, сольо з фортепяном п. С. Колодїївна; 4. Реферат про І. Франка — т. Р. Заклинський; 5. Прометей, муж. хор; 6. Угорська рапсодія — чельо з фортепяном, д. Бережницький; 7. Х пісня Мойсея, деклямація — т. Рибчин; 8. Франко-Лисенко: Не забудь юних днів, сольо з фортепяном — д. Р. Любинецький; 9. Даремна пісню, муж. хор; 10. Не пора, муж. хор. Хори під управою д. Прокоповича, супровід фортепяну обняв д. Ніжанковський.

Білету можна набувати при касі Konzerthaus-u й у всіх українських товариствах.

Річниця визволення Перемишля з московської неволі. Врочисто відсвяткували в суботу дня 3 червня річницю увільнення Перемишля тамошні Українці. Свято випало величю й причинило ся до піднесення української справи. Перед полуднем відправлено службу божу в катедральній церкві й виголошено проповідь на згадку сього визволення та похвалу союзних армій. Потім відбув ся похід через місто. А ввечері був концерт заходом майже всіх українських товариств у Перемишлі. Простора зала величю „Народного Дому“ була наповнена битком українською публікою й чужинцями в військовім мундурі. Було значне число офіцерів, а дехто з них може перший раз мав можливість чути милозвучну українську пісню. Співав хор учеників української гімназії, хор українських богословів, хор учениць українського ліцею, на фортепяні грала п-на Алиськевичівна, на скрипці проф. Вахнянин, на закінченні відспівано 3 гимни: австрійський, німецький і український. Вступне слово виголосив один з професорів української гімназії. Програму цілого свята заповіли розліплени по місті великі афіші, надруковані в українській, инші в німецькій мові. Окремі, також двоакі афіші заповідали програму концерту. При касі продавано зручно придуманий „Український памятник листок в річницю увільнення Перемишля“, де крім програми концерту подано декілька коротеньких описів на згадку сеї історичної хвилі. Значінне сеї хвилі для української національної ідеї підносить проф. української гімназії й управитель українського дівочого ліцею д. Олексій Ярема в нарисі п. з. „Перемишль“. Проф. Богдан Вахнянин в оповіданню „На волю“ малює особисті пригоди та вражіння з останніх днів московського панування, їх утечу та прихід союзних армій. Управитель народної школи д. Григорій Петровський описує в третім нарисі гостину двох архикнязів у Перемишлі дня 6 червня 1915 р., привитаних депутацією „від старинного українського міста Перемишля“. Увійшли тут ще всі важніші телеграми, якими представники українського народу в Австрії зустріли ту хвилю в династичній і мілітарній сфері, та відповіді від них;

се все подали в своїм часі українські часописи. Все разом у синій обгортці, з вінетою на зразок народніх вишивок творить свого роду невеличкий симпатичний альбом з українським текстом по одній, а німецьким по другім боці книжечки, на виворіт.

Того дня відправлено також полеву службу божу для 9 полку піхоти в бараках в Жиравиці. Подібно, як у Перемишлі, так і в Жиравиці відбули сей обряд члени перемишльського крилоса в асистенції молодших священиків. До установленого на просторім подвір'ю полку (баталіону) виголосив промову рез. курат того полку о. Іван Цегелик. 9 полк є чисто український, де українська мова є трохи не урядовою мовою, а рекрутуєть ся з околиць Стрия. Загалом годить ся згадати, що Українці Перемишля держать гордо національний стяг столиці наших князів, може й ліпше ніж котресь инше місто. Лунає скрізь українська мова. Її шанують купці в розговорі й на вивісках, а свої крами пристроюють українськими прапорами й наліпками. З признаннем і вдячним серцем стріне подорожний по сусідніх громадах таблиці з українськими написами на першій місці. Таблиці тимчасові, военні, прихалцем виписані, під сю хвилю під примусом утравквістичні, бо старі. Певно виключно українські позривали в часі облоги зайді всякого роду. Та проте лишило ся багато ще старих урядових і громадських таблиць, написів в околиці та в самому місті на доказ для пажерливих московських обрусителів, що наше становище здобув собі тут народ не дорогою якоїсь ласки з Відня, але систематичними тяжкими й довголітніми змаганнями.

Зміст: Остання нагода. — Проф. др. Павло Сальвісберг. Український університет у Львові яко культурне й мирове забороло на Сході. — Др. Евген Левицький. Листи з Німеччини. VI. — Др. Нестор Гаморак. Політичні питання Європи. — З поезій полонених Українців. К. Мой словідь. О. Кобець: Повз труп товариша. „Трах-ррах!“ В неволі. — З сучасної історії Холмщини. — Остап Грицай. Шекспір. — Др. Лев Ганкевич. Російська небезпека для Європи. — Вісти: Концерт-академія в честь Ів. Франка у Відні. Річниця визволення Перемишля з московської неволі.

„СВОБОДА“

Ілюстрована політична, проевітна й господарська часопись.

Виходить що тижня в суботу.

Редагує др. Степан Баран.

Передплата: в Австро-Угорщині річно 6 К, піврічно 3 К, чвертьрічно 1.50 К. За границею річно: в Німеччині 6 марок, у Росії 3 рублі, в Америці 2 долари.

Адреса Редакції й Адміністрації:
Свобода, Львів, Ринок, ч. 10, II. поверх.

Відповідає за редакцію: Волод. Біберович.
З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.